

แนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านกรณีศึกษา:

ตำบลโป่งเปือย อำเภอเมืองบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ

GUIDELINES FOR PROMOTING LOCAL WISDOM ON LOCAL HERBS : CASE STUDY, PONGPUEI SUBDISTRICT, MUEANG BUENG KAN DISTRICT, BUENG KAN PROVINCE

นำพล แพนเมือง^{*}, ปภาภัสสร ธีระพัฒน์วงศ์ และ เพชรรัตน์ รัตนชมภู

Namphon Panmueng^{*}, Paphaphat Thiraphatthanavong and Pecharut Ruttanachompoo

สาขาวิชาการแพทย์แผนไทย คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี

Division Thai Traditional Medicine, Faculty of Science, Udon Thani Rajabhat University

Received: 23 November 2022

Revised: 21 March 2023

Accepted: 15 May 2023

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาบริบทของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านในตำบลโป่งเปือย อำเภอเมืองบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ และ เพื่อศึกษาแนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรในพื้นที่ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก ผลการศึกษาพบว่าบริบทของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านในตำบลโป่งเปือยในปัจจุบันชุมชนยังคงมีการใช้สมุนไพรเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่การดำรงชีพ โดยมีหมอยาสมุนไพรการใช้สมุนไพรจากภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่ มีการสร้างอาชีพจากสมุนไพรแก่ชุมชนรวมถึงการจัดตั้งกลุ่มแปรรูปสมุนไพร และปลูกสมุนไพร โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของภาครัฐที่ตระหนักถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่วนแนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านสู่การยกระดับเศรษฐกิจและสังคมฐานรากในตำบลโป่งเปือย พบว่าภาครัฐเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมองค์ความรู้สมัยใหม่ในการแปรรูปผลิตภัณฑ์ มีการจัดตั้งกลุ่มแปรรูปสมุนไพรพื้นบ้านในชุมชนรวมถึงส่งเสริมการปลูกสมุนไพร แต่เพื่อการพัฒนาการทำงานให้มีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้นควรได้รับการส่งเสริมความเข้มแข็งของกลุ่มดังนี้ 1) อบรม

^{*} Corresponding author: นำพล แพนเมือง

E-mail: namphon@udru.ac.th

การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปสมุนไพรพื้นบ้าน 2) ส่งเสริมการสร้างผลิตภัณฑ์แบบใหม่และการตลาดออนไลน์ 3) ส่งเสริมการจัดทำบัญชีรายรับ-รายจ่าย และ 4) ส่งเสริมการถ่ายทอดความรู้ด้านสมุนไพรพื้นบ้านสู่ชุมชน

คำสำคัญ: ภูมิปัญญาท้องถิ่น, สมุนไพรพื้นบ้าน

Abstract

The objectives of this research were to study the context of local wisdom on local herbs in Pong Puei sub-district and to study methods for promoting local wisdom on local herbs in Pong Puea Sub-district, Mueang Bueng Kan District, Bueng Kan Province This is a qualitative research using in-depth interviews. The study found that the context of local wisdom on local herbs in Pong Puei sub-district at present, the community still uses herbs as one of the four factors of liveing with herbal medicine. The use of herbs from local wisdom to bring to career creation from herbs for the community, including the establishment of a herbal processing group and growing herbs. It is supported by government agencies that recognize the importance of local wisdom. to promote local wisdom on local herbs to support the economy and society in Pong Puei Sub-district. The government has played a role in promoting modern technology in product processing on local herb and has the processing groups established in the community, including the promotion of herbal planting. As for the development of work to increase efficiency, the government should be encourage the group as follows: 1) training on the use of modern technology in processing local herbs 2) promoting the creation of new products and online marketing 3) promoting the preparation of income-expense accounts and 4) promoting the transfer of knowledge of local herbs to the community.

Keywords: Local wisdom, herbs

บทนำ

ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ที่สั่งสมจากประสบการณ์ มีการถ่ายทอดสืบต่อกันมาอย่างยาวนานจนกลายเป็นแบบแผนที่ได้รับการยอมรับในสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นมรดกที่ทรงคุณค่าจากบรรพบุรุษเกิดจากการลองผิดลองดีและปรับปรุงพัฒนาจนเกิดความเหมาะสมเมื่อนำไปใช้ประโยชน์ในสังคมอย่างแพร่หลายกลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น (ณัฐวุฒิทรัพย์อุปถัมภ์, 2558) หนึ่งในภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการใช้และถ่ายทอดมาจนถึงปัจจุบันคือภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับสมุนไพรและตำรายาพื้นบ้าน เกิดจากการสั่งสม ประสบการณ์ของบรรพชนที่ได้สร้างสรรค์ สั่งสมผลงาน ตลอดจนการถ่ายทอดให้กับคนรุ่นหลังจากรุ่นสู่รุ่น ยังคงเห็นการใช้สมุนไพรเป็นการแพทย์ทางเลือกเพื่อการบำบัดและรักษาควบคู่กับการรักษาทางการแพทย์สมัยใหม่เป็นหนึ่งในหลักปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต (วนิดา นาคีสังข์, 2559) เช่นเดียวกับชุมชนตำบลโป่งเปือยที่ยังคงมีการใช้สมุนไพรหลากหลายชนิดในชีวิตประจำวัน ทั้งบริโภคและการรักษา ซึ่งแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นนำมาเป็นกรอบหลักในการวิเคราะห์ผลการศึกษาเนื่องจากมีความสอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับสมุนไพรและตำรายาพื้นบ้านรวมถึงเศรษฐกิจ

เศรษฐกิจชุมชนเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ประกอบด้วยการผลิต การบริโภค การจำหน่าย ซึ่งคนในท้องถิ่นชุมชนได้มีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมรับประโยชน์ (สุเทพ พันประสิทธิ์, 2555) เศรษฐกิจชุมชนมีกรอบครัวเป็นหน่วยการผลิต แรงงานของสมาชิกในครอบครัวเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด เพราะแรงงานเป็นสิ่งที่ครอบครัวมีอยู่โดยธรรมชาติไม่ต้องจ้าง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2544) ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนสามารถนำมาอธิบายผลการศึกษาเกี่ยวกับประเด็นการยกระดับเศรษฐกิจและสังคมฐานราก อันจะนำไปสู่การอธิบายแนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านในชุมชนโป่งเปือยรวมถึงการพัฒนา

การพัฒนาชุมชน (Community Development) เป็นกระบวนการที่มุ่งส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้นโดยอาศัยความร่วมมืออย่างจริงจังของประชาชนเกิดจากความคิดริเริ่มของประชาชน ถ้าหากประชาชนไม่เกิดความคิดริเริ่มก็ใช้เทคนิควิธีการกระตุ้นให้เกิดความคิดริเริ่มขึ้นเพื่อให้ได้รับความร่วมมือจากประชาชนด้วยความกระตือรือร้นอย่างแท้จริง (โกวิทย์ พวงงาม, 2553) ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน สามารถนำมาอธิบายผลการศึกษาเกี่ยวกับการแสวงหาแนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านในชุมชนโป่งเปือยเพื่อสร้างแนวทางและข้อเสนอแนะต่อการพัฒนาชุมชนของพื้นที่วิจัยในครั้งนี้

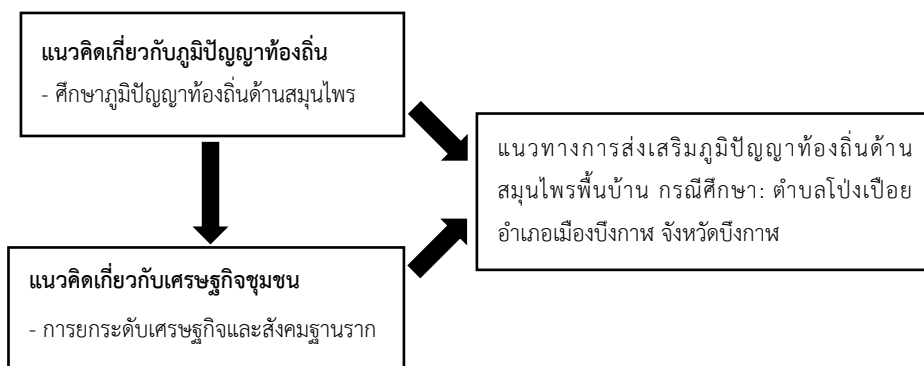
จากการสำรวจข้อมูลพื้นฐานและบริบททั่วไปของชุมชนตำบลโป่งเปือย อำเภอเมืองบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ พบว่าเป็นชุมชนที่มีลักษณะทางกายภาพกึ่งเมืองกึ่งชนบท ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพทำการเกษตรที่พึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะชุมชนแบบดำรงชีวิตตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ส่งผลให้ชุมชนดังกล่าวยังคงใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดำรงชีพ อาทิ การทำเกษตร การใช้สมุนไพรในการรักษา การกินอาหารและผักพื้นบ้าน คณะผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านในชุมชนตำบลโป่งเปือย อำเภอเมืองบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ เพื่อศึกษาบริบทของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้าน และเพื่อเสนอแนะแนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านสู่การยกระดับเศรษฐกิจและสังคมฐานรากในตำบลโป่งเปือย อันจะนำไปสู่การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านให้เกิดการสร้างงาน สร้างอาชีพ และเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาบริบทของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านในตำบลโป่งเปือย อำเภอเมืองบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ
2. เพื่อศึกษาแนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านสู่การยกระดับเศรษฐกิจและสังคมฐานรากในตำบลโป่งเปือย อำเภอเมืองบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ

กรอบแนวคิดการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้มีกรอบแนวคิดการวิจัยในการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ศึกษาบริบทและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน และศึกษาจากเอกสาร ตำรา งานวิจัย และบทความที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาสร้างแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) จากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) จากนั้นจึงทำการรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ในลักษณะของข้อความบรรยาย (Descriptive)

2. กลุ่มเป้าหมาย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยกำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ด้วยวิธีเฉพาะเจาะจง จากผู้ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านในชุมชนและผู้ที่มีบทบาทในการส่งเสริมอาชีพในชุมชน ตลอดจนบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องในประเด็นดังกล่าว จำนวนรวมทั้งสิ้น 24 คน ซึ่งสามารถแบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ดังนี้

- 1) ประชาชนชาวบ้านที่มีความเชี่ยวชาญด้านสมุนไพรพื้นบ้าน จำนวน 1 คน
- 2) ผู้นำชุมชนที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการพัฒนาอาชีพแก่ชุมชน จำนวน 7 คน
- 3) ผู้แทนกลุ่มพัฒนาอาชีพที่ดำเนินกิจกรรมในชุมชนอย่างต่อเนื่อง จำนวน 14 คน
- 4) ตัวแทนครู กศน. ในชุมชน ที่มีบทบาทต่อการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและอาชีพในชุมชน จำนวน 1 คน
- 5) ตัวแทนเจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลโป่งเปือย ที่มีบทบาทต่อการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและอาชีพในชุมชน จำนวน 1 คน

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ได้ใช้เครื่องมือหลักในการศึกษาวิจัยแบ่งออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่

- 1) การใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างในการลงพื้นที่สัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลัก
- 2) การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมด้วยการร่วมดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน
- 3) การลงสำรวจข้อมูลพื้นฐานและบริบทของชุมชน และ
- 4) การศึกษาเอกสาร ตำรา งานวิจัย และบทความต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- 1) การศึกษาบริบทของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านในตำบลโป่งเปือย อำเภอเมืองบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ คณะผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือการวิจัยแบ่งออกเป็น 4 ส่วน

ได้แก่ 1) การลงสำรวจข้อมูลพื้นฐานและบริบทของชุมชน 2) การใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างในการลงพื้นที่สัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก 3) การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในชุมชน และ 4) การศึกษาเอกสาร ตำรา งานวิจัยและบทความต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

2) การศึกษาแนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านสู่การยกระดับเศรษฐกิจและสังคมฐานรากในตำบลโป่งเปือย อำเภอเมืองบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ ใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างในการลงพื้นที่สัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก

4. การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย

การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยในครั้งนี้คณะผู้วิจัยได้แบ่งชุดข้อมูลออกเป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้ 1) ชุดข้อมูลการลงสำรวจบริบทของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้าน 2) ชุดข้อมูลการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมด้วยการร่วมดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน 3) ชุดข้อมูลการลงพื้นที่สัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก และ 4) การรวมข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และเขียนสรุปในลักษณะข้อความบรรยาย (Descriptive)

5. การตรวจสอบข้อมูลการวิจัย

การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของการวิจัยในครั้งนี้ ใช้รูปแบบการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Data Triangulation) โดยเลือกมา 2 ประเภท ได้แก่ การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล (Method Triangulation) และ การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data source Triangulation) ดังนี้

1) ประเด็นการสำรวจบริบทของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้าน ใช้วิธีตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลพื้นฐานและบริบทของชุมชนที่ได้จากการสอบถามชาวบ้าน และจากเอกสารต่างๆ

2) ประเด็นแนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านใช้วิธีการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล ซึ่งชุดข้อมูลนี้จะมาจากแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างในการลงพื้นที่สัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก

6. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยในครั้งนี้ใช้กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูล 2 รูปแบบ ได้แก่ การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และการตีความสร้างข้อสรุป (Conclusion Analysis) ดังนี้

1) ประเด็นการสำรวจบริบทของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้าน สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลบริบทพื้นที่จากเอกสารต่าง ๆ ใช้รูปแบบการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลบริบทพื้นที่ที่ได้จากการสอบถาม รูปแบบกระบวนการตีความสร้างข้อสรุป (Conclusion Analysis)

2) ประเด็นแนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านใช้รูปแบบกระบวนการตีความสร้างข้อสรุป (Conclusion Analysis) จากแบบสัมภาษณ์ กึ่งโครงสร้างในการลงพื้นที่สัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก

สรุปผลการวิจัย

1. บริบทของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านในตำบลโป่งเปือย อำเภอเมืองบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ

บริบททั่วไปของตำบลโป่งเปือยเป็นพื้นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำการเกษตรและเลี้ยงสัตว์มีแม่น้ำลำคลองไหลผ่านหลายสาย ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนยางพาราปลูกพืชสวน ทำนา และเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่มในชุมชนเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันและสร้างรายได้เสริม อาทิ กลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์ชุมชน (OTOP) กลุ่มแปรรูปแจ่วบองสมุนไพร กลุ่มแปรรูปปลาสาม กลุ่มจักรสาน กลุ่มยางพารา กลุ่มทอเสื่อกก เป็นต้น ส่วนในมิติทางจารีตและวัฒนธรรม พบว่า คนในชุมชนส่วนใหญ่ยังคงใช้ภาษาอีสานในการปฏิสัมพันธ์และติดต่อสื่อสาร เนื่องจากได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมทางภาษามาจากประเทศลาวในอดีต และปัจจุบันคนในชุมชนส่วนใหญ่ยังคงนับถือศาสนาพุทธศาสนาผสมกลมกลืนกับการนับถือผีบรรพบุรุษ อาทิ ผีปู่ตา ผีหลักบ้าน ผีไร่ ผีนา เป็นต้น

บริบทเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านในตำบลโป่งเปือย พบว่าพื้นที่ตำบลโป่งเปือย มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่เขตที่ราบสูงสลับกับป่าเขาตามธรรมชาติส่งผลให้มีวิถีชีวิตที่พึ่งพาธรรมชาติในหลาย ๆ ด้านเฉพาะอย่างยิ่งด้านสมุนไพรที่มีหลากหลายชนิดรวมถึงสมุนไพรพื้นบ้าน ซึ่งในชุมชนมีหมอมกลางบ้านหรือหมอภูมิปัญญาที่มีความชำนาญเกี่ยวกับการรักษาโรคเกี่ยวกับเส้นเอ็น กระดูก และกล้ามเนื้อ นอกจากนี้ยังมีหมอยาสมุนไพรพื้นบ้านที่มีความชำนาญเกี่ยวกับการปรุงยาสมุนไพรเพื่อบรรเทา บำบัด รักษาอาการเจ็บป่วยของประชาชนในชุมชน

ปัจจุบันได้มีการส่งเสริมการปลูกสมุนไพร การใช้สมุนไพร และการแปรรูปสมุนไพร จากหน่วยงานของรัฐ ได้แก่ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี องค์การบริหารส่วนตำบลโป่งเปือย กชน. ตำบลโป่งเปือย และสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอเมืองบึงกาฬ ฯลฯ ซึ่งเกิดการต่อยอดเป็นกลุ่มสมุนไพรในชุมชน ได้แก่ กลุ่มปลูกสมุนไพรบ้านสามยอดเทวากุล กลุ่มแปรรูปเครื่องดื่มชาสมุนไพร กลุ่มแปรรูปสมุนไพร และกลุ่มแปรรูปสมุนไพรลูกประคบ เป็นต้น

จากบริบทดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าในชุมชนตำบลโป่งเปือยในปัจจุบันยังคงมีการใช้สมุนไพรเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่การดำรงชีพของประชาชนในพื้นที่ โดยมีหมอยาสมุนไพร และยังมี การส่งเสริม ขยายผล และต่อยอดการใช้สมุนไพรจากภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่การสร้างอาชีพแก่ ชุมชนในรูปแบบการจัดตั้งกลุ่มแปรรูปสมุนไพร โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของ ภาครัฐที่ตระหนักถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. แนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านสู่การยกระดับเศรษฐกิจ และสังคมฐานรากในตำบลโป่งเปือย อำเภอเมืองบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ

แนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านสู่การยกระดับเศรษฐกิจ และสังคมฐานรากในตำบลโป่งเปือย พบว่า จากบริบทเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพร ในตำบลโป่งเปือยสะท้อนให้เห็นถึงร่องรอยของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้าน มาพัฒนาต่อยอดสู่การสร้างมูลค่าเพิ่มอย่างมีพัฒนาการ โดยมีภาครัฐเข้ามามีบทบาทในการ หนุนเสริมองค์ความรู้สมัยใหม่ในการแปรรูปผลิตภัณฑ์ และมีการจัดตั้งกลุ่มแปรรูปสมุนไพร พื้นบ้านเกิดขึ้นในชุมชน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการส่งเสริมในประเด็นดังกล่าวจากภาครัฐ อย่างจริงจัง แต่หากมองในมิติความคุ้มค่า จุดคุ้มทุน และกำไรต่อหน่วยของการแปรรูป ผลิตภัณฑ์สมุนไพรในชุมชนยังอยู่ในระดับที่ควรพัฒนาให้มีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น โดยมีแนวทาง การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านสู่การยกระดับเศรษฐกิจและสังคมฐานราก ในตำบลโป่งเปือย ดังนี้

1) อบรมการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปสมุนไพรพื้นบ้าน

การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากชุมชนในยุคปัจจุบันจะต้องมีความทันสมัย สะอาด ปลอดภัยต่อผู้บริโภคเพราะมีคู่แข่งที่เป็นแหล่งทุนขนาดใหญ่มากมายการที่วิสาหกิจชุมชน หรือกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์ในชุมชนจะประสบความสำเร็จในการสร้างมูลค่าทางการตลาดได้ จะต้องมียุทธศาสตร์ความรู้และทักษะเกี่ยวกับการใช้เครื่องจักรที่ทันสมัย อาทิ เครื่องอบแห้งสมุนไพร เครื่องบดสมุนไพร เครื่องกลั่นสมุนไพร เป็นต้น

2) ส่งเสริมการสร้างผลิตภัณฑ์แบบใหม่และการตลาดออนไลน์

ภายหลังจากโลกเกิดวิกฤตการณ์โควิด ส่งผลให้เกิดสังคมยุค New Normal หรือสังคมวิถีใหม่ อันเป็นสังคมที่โลกแห่งการสื่อสารและเทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทต่อการดำรงชีวิตของประชาชน การสร้างบรรจุภัณฑ์แบบใหม่ที่สวย สะอาด ปลอดภัยเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อการแข่งขันในตลาดยุคใหม่ นอกจากนี้การนำสินค้าของชุมชนเข้าสู่ระบบตลาดออนไลน์จะเป็นการเปิดพื้นที่สำหรับการสร้างรายได้แก่คนในชุมชนอย่างกว้างขวาง

3) ส่งเสริมการจัดทำบัญชีรายรับ-รายจ่าย

การจัดทำบัญชีรายรับ-รายจ่ายจากผลิตภัณฑ์สมุนไพรในชุมชนจะนำไปสู่การยกระดับการสร้างความมั่นคงด้านอาชีพแก่ชุมชนอย่างยั่งยืน เพราะปัจจุบันการจัดทำบัญชีสำหรับธุรกิจครัวเรือนหรือธุรกิจชุมชนนั้นว่าอยู่ในระดับที่ไม่ค่อยเป็นระบบมากนัก ส่งผลให้ธุรกิจชุมชนไม่สามารถประมาณการเกี่ยวกับต้นทุนต่อหน่วยได้ อันจะนำไปสู่ความเสี่ยงในภาวะขาดทุนได้ ฉะนั้น หากชุมชนมีการจัดทำบัญชีจะทำให้กิจการต่าง ๆ เกิดการพัฒนาตามลำดับขั้น

4) ส่งเสริมการถ่ายทอดความรู้ด้านสมุนไพรพื้นบ้านสู่ชุมชน

การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นนับว่าเป็นการส่งเสริมการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เกิดการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น เพราะสมุนไพรพื้นบ้านยังมีความจำเป็นอย่างยิ่งจัดเป็นยารักษาโรคขั้นพื้นฐานและอยู่ใกล้ตัว หากมีการจัดกิจกรรมถ่ายทอดความรู้ทักษะและประสบการณ์เกี่ยวกับสมุนไพรของหมอพื้นบ้านในชุมชน นำไปสู่การสร้างความมั่นคงทางภูมิปัญญาจากบรรดาปราชญ์ผู้สูงอายุสู่กลุ่มคนรุ่นใหม่ในชุมชน เมื่อองค์ความรู้เหล่านี้ถูกถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่การพัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ จะเกิดขึ้นอย่างมีพัฒนาการตามพลวัตวิถีในโลกยุคใหม่

อภิปรายผล

1. บริบทของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านในตำบลโป่งเปือย อำเภอเมืองบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ

บริบททั่วไปของตำบลโป่งเปือยเป็นพื้นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำการเกษตรและเลี้ยงสัตว์มีแม่น้ำลำคลองไหลผ่านหลายสาย ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนยางพาราปลูกพืชสวน ทำนา และเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่มในชุมชนเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน

และสร้างรายได้เสริม อาทิ กลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์ชุมชน (OTOP) กลุ่มแปรรูปแจ่วบองสมุนไพร กลุ่มแปรรูปปลาสาม กลุ่มจักรสาน กลุ่มยางพารา กลุ่มทอเสื่อกก เป็นต้น ส่วนในมิติทางจารีต และวัฒนธรรม พบว่า คนในชุมชนส่วนใหญ่ยังคงใช้ภาษาอีสานในการปฏิสัมพันธ์และติดต่อ สื่อสาร สอดคล้องกับงานวิจัยของ ดิษฐพล ใจซื่อ และคณะ วิถีชีวิตของชาวอีสานโดยมีแหล่ง ทรัพยากรทางธรรมชาติและบุคคลเป็นสิ่งที่สนับสนุน การใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสาน ประกอบด้วย 3 ด้าน ได้แก่ การสร้างเสริมสุขภาพ คือ กินอาหารตามหลักโภชนาการหลีกเลี่ยงอาหาร แสลง การนอนหลับพักผ่อนอย่างเพียงพอ การทำงานไม่หยุดนิ่งถือเป็นการออกกำลังกาย การดูแลรักษาความสะอาดร่างกาย การป้องกันการเจ็บป่วย คือ “การหอมเบ้งอาการ” “ชะล่ากิน ชะล่าอยู่” “การตรวจคัดกรองโรค” และการรักษาบำบัดฟื้นฟู คือ การใช้ยาสมุนไพร ใช้มือและเท้าปีนหวด จับเส้น ดึงกระดูก และใช้พิธีกรรมความเชื่อ (ดิษฐพล ใจซื่อ และคณะ, 2564)

บริบทเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านในตำบลโป่งเปือย พบว่าพื้นที่ ตำบลโป่งเปือยมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่เขตที่ราบสูงสลับกับป่าเขาตามธรรมชาติส่งผลให้มี วิถีชีวิตที่พึ่งพาธรรมชาติในหลาย ๆ ด้าน เฉพาะอย่างยิ่งด้านสมุนไพรพื้นบ้าน ซึ่งในตำบลนี้มี หมอกลางบ้าน หรือหมอภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดวิชาจากบรรพบุรุษไม่มีการจดบันทึก ซึ่งมีความชำนาญเกี่ยวกับการรักษาโรค เส้นเอ็น กระดูก และกล้ามเนื้อ สอดคล้องกับงานวิจัย ของจันทร์ทิรา เจียรณัย และคณะ (2557) หมอสมุนไพรหรือหมอฮากไม้ที่อาศัยในเขตพื้นที่ เขื่อนน้ำพุง จังหวัดสกลนคร ได้รับการถ่ายทอดความรู้เรื่องการใช้สมุนไพรมาจากบรรพบุรุษ และส่วนใหญ่ไม่ได้จดบันทึกเป็นหลักฐานและมีสมุดบันทึกใบลานที่สภาพเก่ามากตกทอดมา จากบรรพบุรุษ หมอสมุนไพรใช้หลักการจำและความคุ้นเคยกับป่า ทำให้รู้จักกับชนิดของ สมุนไพรเป็นอย่างดีบางรายผ่านการอบรมวิชาสมุนไพรหลักสูตรพิเศษระดับผู้นำ (จันทร์ทิรา เจียรณัย และคณะ, 2557)

นอกจากนี้ยังมีหมอยาสมุนไพรพื้นบ้านที่มีความชำนาญเกี่ยวกับการปรุงยาสมุนไพร เพื่อบรรเทาอาการเจ็บป่วยของประชาชนในพื้นที่ ได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษ สอดคล้อง กับงานวิจัยของ อภิฤดี หาญณรงค์ และวิชัย โชควิวิวัฒน์ หมอพื้นบ้านเป็นผู้ที่ชาวบ้านมา พึ่งพายาหมเจ็บป่วย มีประสบการณ์การรักษาให้ผู้ป่วยไม่ต่ำกว่า 10 ปี มีองค์ความรู้สืบทอด จากบรรพบุรุษ (อภิฤดี หาญณรงค์ และวิชัย โชควิวิวัฒน์, 2563) ปัจจุบันได้มีการส่งเสริมการ ปลูกสมุนไพร การใช้สมุนไพร และการแปรรูปสมุนไพรจากหน่วยงานของรัฐได้แก่ มหาวิทยาลัย

ราชภัฏอุดรธานี องค์การบริหารส่วนตำบลโป่งเปือย กศน. ตำบลโป่งเปือย และสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอเมืองบึงกาฬ ซึ่งเกิดการต่อยอดเป็นกลุ่มสมุนไพรในชุมชน ได้แก่ กลุ่มปลูกสมุนไพรบ้านสามยอดเทวากุล กลุ่มแปรรูปเครื่องดื่มชาสมุนไพร กลุ่มแปรรูปสมุนไพรและกลุ่มแปรรูปสมุนไพรลูกประคบ เป็นต้น สอดคล้องกับ ประพัทธ์สร บัวเผื่อน และคณะ แนวทางการจัดการการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่นอย่างเหมาะสม คือ 1) ส่งเสริมและสนับสนุนการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรท้องถิ่นอย่างคุ้มค่า 2) การจัดการองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้พืชสมุนไพรโดยการถ่ายทอดองค์ความรู้จากหมอยา พื้นบ้านเพื่อเก็บรวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านพืชสมุนไพร (ประพัทธ์สร บัวเผื่อน และคณะ, 2565)

2. แนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านสู่การยกระดับเศรษฐกิจและสังคมฐานรากในตำบลโป่งเปือย อำเภอเมืองบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ

แนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาในท้องถิ่นชุมชนตำบลโป่งเปือยจัดเป็นกลุ่มแปรรูปสมุนไพรและส่งเสริมการปลูกสมุนไพรที่จำเป็นและเป็นแหล่งสมุนไพรพื้นบ้านที่สามารถจัดจำหน่ายหรือนำมาแปรรูปในชุมชนได้ ซึ่งผลิตภัณฑ์ในชุมชนจะประสบความสำเร็จทางการตลาดได้จะต้องมีองค์ความรู้และทักษะเกี่ยวกับเทคโนโลยีและภูมิปัญญาในการผลิต สอดคล้องกับงานวิจัยของ พรพจน์ ศรีตัน นวัตกรรมทางสังคมกลุ่มวิสาหกิจชุมชนจะต้องการวิเคราะห์รูปแบบของแผนธุรกิจและความยั่งยืนในเชิงธุรกิจ อาศัยเทคโนโลยีที่เป็นภูมิปัญญาในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ มีการกระจายรายได้อย่างทั่วถึง ตลอดจนการติดต่อขอผลิตผลิตภัณฑ์ให้เกิดการแปรรูปอย่างยั่งยืน การนำสินค้าของชุมชนเข้าสู่ระบบตลาดออนไลน์โดยนำสินค้าลงจำหน่ายผ่านสื่อโซเชียลต่าง ๆ และเพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ เกิดการสร้างรายได้แก่คนในชุมชน (พรพจน์ ศรีตัน, 2564) รวมถึงการจัดทำบัญชีรายรับ - รายจ่ายจากผลิตภัณฑ์สมุนไพรในชุมชนจะนำไปสู่การยกระดับการสร้างความมั่นคงด้านอาชีพแก่ชุมชนอย่างยั่งยืน เพราะปัจจุบันการจัดทำบัญชีสำหรับธุรกิจครัวเรือนหรือธุรกิจชุมชนไม่ค่อยเป็นระบบ ส่งผลให้ธุรกิจชุมชนไม่สามารถประมาณการเกี่ยวกับต้นทุนต่อหน่วยได้ นำไปสู่ความเสี่ยงในภาวะขาดทุนได้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ ชาญชัย มะโนธรรม กลุ่มวิสาหกิจชุมชนยังขาดการจัดทำงบแสดงฐานะการเงิน งบกำไรขาดทุน งบต้นทุนขาย/ต้นทุนการผลิต สมุดรายวันทั่วไป ทะเบียนสมาชิกและหุ้น ทะเบียนคุมสินค้า/ทะเบียนคุมวัตถุดิบ ส่งผลให้เกิดอุปสรรคในการบริหารการเงิน (ชาญชัย มะโนธรรม, 2558)

การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นทางด้านสมุนไพรเป็นการส่งเสริมและการอนุรักษ์ให้เกิดการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น รวมถึงการจัดกิจกรรมถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับสมุนไพรของหมอพื้นบ้านในชุมชน สามารถสร้างความมั่นคงทางภูมิปัญญาให้แก่ผู้สูงอายุ คนรุ่นใหม่ในชุมชนได้ เมื่อองค์ความรู้เหล่านี้ถูกถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ การพัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ จะเกิดการพัฒนาตามวิถีโลกยุคใหม่ สอดคล้องกับงานวิจัยของจันทร์จิรา ตรีเพชร และคณะ แนวทางการอนุรักษ์สมุนไพรในท้องถิ่น ควรมีการจัดการความหลากหลาย อย่างยั่งยืนด้วยการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้สมุนไพร สร้างแหล่งเรียนรู้ จัดทำเป็นแปลงปลูกและรวบรวมพืชสมุนไพรที่หายากและใกล้สูญพันธุ์ในท้องถิ่น และมีการใช้ในชีวิตประจำวัน สร้างสวนสมุนไพรในวัดหรือในโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ส่งเสริมรูปแบบแหล่งเรียนรู้เพื่อชุมชนที่เหมาะสมกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต (จันทร์จิรา ตรีเพชร และคณะ, 2564)

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1) ปัจจุบันชุมชนตำบลโป่งเปือยมีกลุ่มแปรรูปสมุนไพรในชุมชนแต่ยังขาดการปรับปรุงต่อยอดผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ให้มีความทันสมัยสอดคล้องต่อความต้องการของตลาดทั่วไปและตลาดออนไลน์ หากได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐทั้งด้านองค์ความรู้ เครื่องจักร และการบริหารจัดการเงินจะทำให้เกิดการสร้างรายได้แก่ชุมชนอย่างยั่งยืน

2) พื้นที่ตั้งของตำบลโป่งเปือยนับว่าเป็นจุดเด่นสำหรับการส่งเสริมการปลูกสมุนไพรพื้นบ้าน เพราะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่สูงสลับเขตป่าไม่เหมาะแก่การเพาะปลูกสมุนไพรที่มีมูลค่าสูงทางการตลาด

เอกสารอ้างอิง

โกวิทย์ พวงงาม. (2553). **การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น**. กรุงเทพมหานคร: บพิธการพิมพ์.

จันทร์จิรา ตรีเพชร, ศักดิ์ชาย เพ็ชรตรา และ วรารุณี มหามิตร. (2564). การศึกษาภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรท้องถิ่นตามนิเวศธรรมชาติลำน้ำพรมจังหวัดชัยภูมิ. **วารสารการบริหารการปกครองและนวัตกรรมท้องถิ่น**, 5(1), 213-224.

- จันทร์ทิรา เจียรณัย, ณัฐจิตา เพชรประไพ, นริลักษณ์ สุวรรณโนบล, ศรีญญา จุฬารี, จันทกานต์ กาญจนเวทวงศ์, นฤมล สิงห์ตง, วาริธร ประวัติวงศ์ และ กชกร เพี้ยชัย. (2557). การศึกษารวบรวมข้อมูลความหลากหลายของสมุนไพรภูมิปัญญาการใช้สมุนไพร รวมทั้งตำรายาโบราณของหมอพื้นบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณในพื้นที่เขื่อนน้ำพุง จังหวัดสกลนคร และชุมชนใกล้เคียงภายใต้โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2544). แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง.
- ชาญชัย มะโนธรรม. (2558). ศึกษาการจัดทำบัญชีของวิสาหกิจชุมชนในจังหวัดเชียงใหม่ตามแนวทางของกรมตรวจบัญชีสหกรณ์. วารสารมหาวิทยาลัยพายัพ, 25(1), 133-148.
- ณัฐวุฒิ ทรัพย์อุบลมภ์. (2558). เอกสารประกอบการสอนวิชาทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. จันทบุรี: สาขาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- ดิษฐพล ใจซื่อ, ณัฐพร คำศิริรักษ์ และ อังศิริ จันทะโคตร. (2564). ประสบการณ์การใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสานในการดูแลตนเองของผู้สูงอายุในชุมชนอำเภอบ้านดุง จังหวัดมหาสารคาม. วารสารการแพทย์โรงพยาบาลศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์, 36(2), 251-264.
- ประพัทธ บัวเผื่อน, นภาลย์ บุญคำเมือง และ ชญานันท์ ศิริกิจเสถียร. (2565). การศึกษาภูมิปัญญาและการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรท้องถิ่น เขาโกนกลิ้ง จังหวัดกำแพงเพชร. วารสารพิบูล, 20(1), 349-363.
- พรพจน์ ศรีตัน. (2564). โครงการนวัตกรรมทางสังคมกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเพื่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์สู่การแข่งขันเชิงพาณิชย์ภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจหมุนเวียน (Circular Economy) (รายงานการวิจัย). สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วนิดา นาคีสังข์. (2559). จากภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนปวาเกอญบ้านแม่กองคาสู่การเป็นสินค้าชุมชน. สารนิพนธ์ประกาศนียบัตรบัณฑิต สาขาวิชาบัณฑิตอาสาสมัครวิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุเทพ พันประสิทธิ์. (2555). เอกสารคำสอนวิชา “เศรษฐกิจพอเพียง”. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.

อภิตี หาญณรงค์ และ วิชัย โชควิวัฒน์. (2563). การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นและการแพทย์พื้นบ้าน กรณีศึกษา อำเภอช้างกลาง จังหวัดนครศรีธรรมราช สักทอง. **วารสารวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (สทวท.)**, 7(1), 117-126.